

İLSAM Akademi Dergisi

Journal of ILSAM Academy

ISSN 2757-9212

Kur'ân'a Pragmatik Açıdan Yaklaşım Topluma Yönelik Anlamların Keşfi

*A Pragmatic Approach to the Qur'an
Exploring Meanings for Society*

ÖZ

Kur'ân bugünün yeni soruları karşısında yeniden yorumlanmaya çalışılmaktadır. Modern gerçeklikle uyumlu bu yorum faaliyetinin gerçekleştirilmesinde dilbilimsel tekniklerden de istifade edilmektedir. Bunlardan biri olan pragmatik yaklaşım, kavramların lafızlarının ötesindeki anlamları keşfederek toplumsal gerçeklikle olan ilişkisini kurmaktadır. Araştırmada Kuran'daki pragmatik açıdan ele alınabilecek kavramlardan hareketle Kuran'ın indiği toplumsal gerçeklikle ilişkisinin ortaya konması amaçlanmaktadır. Bu konuda Kur'ân'a salt dilbilimsel yaklaşımlarla anlaşılmasının imkânsızlığını nüzül sebebi, Mekkî-Medenî şeklindeki tarihlendirme, nesh, müteşabih gibi kavramsallaştırmalarla ortaya koyan gelenek, pragmatığe kavramsal açıdan destek sunmaktadır. Günümüzde söz-eylem arasındaki ilişkinin yeniden keşfedilmesiyle bir meşruiyet kaynağı olan Kur'ân'ın, içinden geçtiğimiz sosyo-politik süreçlerin anlaşılması adına yeniden yorumlanması elzem hale gelmiştir. Bu açıdan işlevsel olan pragmatik sayesinde Kur'ân'ın nüzül dönemine inilerek modern toplumsal gerçekliğe ilişkin yeni bir okuma yapılabilecektir. Buna göre Kur'ân'ın zaman, mekâna yönelik müdahaleleri ve bunun üzerinden yeni bir Müslüman kimliğinin inşasına ilişkin göstergeleri anlambilim üzerinden takip edilerek İslâm'ın yeni bir toplum yaratma çabası ortaya konulmuştur. Aynı zamanda Kur'ân'ın geçmiş kavimlerin varlığını temellendiren bir meşruiyet kaynağı olduğu bilgisine ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bağlam, Gösterge, Kimlik, İslâm Toplumu, Pragmatik, Şiar.

ABSTRACT

The Qur'an is being reinterpreted in the face of today's new questions. Linguistic techniques are also utilized to carry out this reinterpretation activity in line with modern reality. One of them, pragmatics, explores the meaning of concepts beyond their literal meaning and establishes their relationship with social reality. In this

Filiz Orhan ÇAĞLAYAN

Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı
f.l.z77@hotmail.com,
ORCID: 0000-0002-1626-8509.

Cilt/ Issue: 4/1, 25-57
Geliş Tarihi: 13.08.2022
Kabul Tarihi: 18.04.2023

Atf: Çağlayan, Filiz Orhan. "Kur'ân'a Pragmatik Açıdan Yaklaşım Topluma Yönelik Anlamların Keşfi". *İLSAM Akademi Dergisi* 4/1 (Nisan 2024), 25-57.

Dipnot: Filiz Orhan Çağlayan "Kur'ân'a Pragmatik Açıdan Yaklaşım Topluma Yönelik Anlamların Keşfi", *İLSAM Akademi Dergisi* 4/1 (Nisan 2024), Sayfa.

research, it is aimed to reveal the relationship with social reality based on the concepts that can be subject to pragmatics in the Qur'an. The impossibility of understanding the Qur'an through purely linguistic approaches is evident from the fact that the tradition has entered the field of Qur'anic sciences such as the reason for its revelation, relations with the People of the Book, Mekki-Medeni, nesh, mutashabih. Nowadays, with the pragmatics that has developed with the application of every metaphysics to fields other than religion, it is of great importance to discover the references of the Qur'an that have direct equivalents in the outside world/social life and have scientific value in order to establish a relationship with its extra-textual historical context. In this research, the Qur'an includes many concepts that can be the subject of pragmatics that will shed light on the period of revelation and before. The Qur'an's interventions in time and space and its indicators for the construction of a new Muslim identity are followed with semantics and Islam's effort to create a new society is revealed. At the same time, it is stated that the Qur'an is a source of legitimacy that justifies the existence of past tribes.

Keywords: Context, Sign, Identity, Islamic Society, Pragmatics, Shiar.

EXTENDED ABSTRACT

The Qur'an is being reinterpreted in the face of today's new questions. Linguistic techniques are also utilized in the realization of this interpretive activity compatible with modern reality. One of them, pragmatics, establishes the relationship between concepts and social reality by discovering the meanings beyond their words. In this study, it is aimed at revealing the relationship with social reality based on the concepts that can be subject to pragmatics in the Qur'an.

Pragmatics is a linguistics that focuses on the socio-cultural reality in the background of sounds and symbols, which are the carriers of concepts (word containers, literals), and reveals the structured relationships there. Pragmatics is a preferred method in text interpretation because it allows for multiple interpretations. The realization that social problems are multifaceted has led readers to resort to structuralist efforts that reveal the multi-layeredness and abstract realities behind the events. Thus, new conceptualizations such as "clue, irony, and metaphor" that focus on the discovery of meanings beyond the literal have come to the fore. The reader

The concepts evaluated within pragmatism are one of the important indicators that contribute to the continuation of social reality by reaffirming the existing subordinate-superior relationship in society.

In the research, a theoretical framework has been put forward based on the data

that will form the basis of the subject by adopting the literature review method. Recently, linguistic approaches to the interpretation of the Qur'an have gained weight. The increasing role of communication in power relations makes it necessary to rethink the question of how the Qur'an constructs Islamic society based on concepts.

1. Sociological Grounds for Pragmatically Analyzing the Qur'an

Who is shown as the other in the social construction of the Qur'an?

How should the Qur'anic emphasis on a common memory and continuity in relations with the People of the Book be understood? Can this understanding of interpretation be utilized in the reorganization of the social order?

2. Pragmatical Concepts in the Qur'an

Did the Qur'an come from a society completely devoid of values?

What was the Qur'an's attitude towards ignorant traditions that contradicted the belief in monotheism?

What values did Islam ascribe to Jahiliyyah measures and relationships based on self-interest?

What conceptual framework has Islamic society been shaped around? What kind of classification can be proposed (belief, worship, hierarchical, and synonymous concepts)?

3. Revealing social relations in the Qur'an through pragmatics

How have the self (Muslim, Hanif) and the other (infidel, Ahl al-Bayt) been constructed in the construction of Muslim identity?

What does the pragmatic approach have to say about relations with others today with the change of paradigm in which Muslim identity prevails?

4. A pragmatic approach to traditional conceptualizations in the Qur'an

How are the traditional terms used in the understanding of the Qur'an (e.g., nesh) approached pragmatically today?

What function do lexical structures play in understanding the reality of Islamic society?

The Qur'an ascribes values to concepts as good or bad as a source of morality. The Qur'an has undergone a new transformation based on the existing concepts

of the Jāhiliyya society. By identifying the source of value as the belief in one God (tawheed), Islam abolished the traditions of ignorance ("religion of ancestors") that did not coincide with the fundamental values of Islam. In this sense, it would be more accurate to speak of reform rather than reform in the Qur'an's social transformation based on concepts. Values such as "justice, piety, goodness, martyrdom, and patriotism," which gained meaning due to their relationship with God, came to the fore instead of the virtues of Jahiliyyah, such as "courage and bravery," based on the satisfaction of personal interests. For example, the concept of martyrdom is no longer merely an expression of heroism but has gained a universal framework in the name of Islam and the material and spiritual salvation of humanity. In other words, this effort, which in jahiliyyah was made in the name of individual ambition and interests, has been transformed into a collective consciousness by entering the service of society.

These are discussed in terms of belief, worship, hierarchy, and nuance. Another prominent theme in the research is how the Qur'an shapes the new Muslim identity through markers such as space and time. "Qibla, Kaaba, Islam". In order to legitimize its discourse, which was new for its interlocutors, the Qur'an characterizes itself as right and others as falsehood. Concepts such as "Hanif, Ansar," "disbeliever, and Ahl Kitab" are constructed as self and other, creating a typology that represents the values of Muslim identity. In a world where Muslims are not superior, the view of others is in need of reconsideration around current questions such as the intermarriage of Muslims in the diaspora who live as a minority throughout Europe.

A pragmatic approach to these would be an important choice. Another noteworthy concept is taqwa, which in Jahiliyyah meant fear, one of the basic instincts necessary for human survival, but Islam has given taqwa a high value by associating it with Allah ("to beware of Allah") in the sense of sensitivity and "consciousness of responsibility" before Allah. This word has been used in tradition to refer to those with high religious sensitivity. In recent times, the Sharia of religion has been limited especially its "forms that neglected to its essence and ethic . Religion's social legitimacy, which re-establishes it with intense symbols, is a taqwa perceived as a social, elderly status, as it is a highly distinctive sign in society. Nowadays, it has turned into an image that can be worn/put on and taken off easily, surrendering to modern values such as formality, consumption and ostentation. It is an approach that should be taken into consideration pragmatically in rethinking the daily life and daily use of concepts.

The last theme is aimed at understanding the environment and sociological

conditions in which the Qur'an was revealed, based on the traditional terms (nesh, mutashabih, hadith, etc.) that have existed so far in understanding the Qur'an. The types of words that are the subject of the irab (the article of hand, pronouns, proper names, noun phrases, and conjunctions) also allow us to trace the relationships that play a role in the construction of Islamic society from a pragmatic point of view.

With this research, by approaching the Qur'anic concepts pragmatically, the view of the sociological reality behind them and the effort of the Qur'an to reinterpret them by discovering the traces of the given society within the framework of the Arabic language will be revealed. This will pave the way for new interpretation activities to be performed more accurately in accordance with the new social reality that is changing today.

GİRİŞ

Modern dönemde Kur'ân'ın sosyal, tarihsel, ekonomik ve politik yönden günümüz gerçekliğine uygun olarak ele alındığı ahlâki- hukuki (ethicolegal) yorumlama çabalarına tanık olunmaktadır. Buna göre Kur'ân vahyi inzal olduğu dönemin gerçekliğini göz önünde bulundurduğu gibi günümüz okuyucusu da Kur'ân'ı da modern gerçekliği dikkate olarak yorumlamadan yana bir tavır takınmaktadır.¹ Kur'ân'ı bu şekilde yorumlama biçimi kaynağını, İslâm'ın câhiliye Arap toplumu üzerinde yaptığı fiili anlamdaki değişikliklerden almaktadır. Bu anlamda İslâm, câhiliye geleneğinin olumsuz yanlarını ıslah etmek için kavramların semantik inşalarına girişmiştir. Doğrudan toplumsal gerçekliğe etki eden bu kavramsallaştırmalar, etik kod olarak adlandırılmaktadır.²

Araştırma Kur'ân'ın İslâm toplumunu dilin kabiliyetleri nispetinde kendine özgü şekilde ahlakî- hukuki içerikle nasıl inşa ettiğini pragmatikle (ethicolegal)³ ortaya koymayı amaçlamaktadır. Geleceğin inşasında örneklik oluşturan bu tasarımlar Kur'ân'ın o günün Arap toplumunda kavramlara nasıl anlamlar yüklediğini görmeye fırsat veren günümüzün bağlamı da dikkate alan dilbilimsel yaklaşımlarından hareketle ele alınmalıdır.⁴ Bu anlamda metni kronolojik olarak ilerleyen tarihsel bir akış içinde gerçekliğe doğrudan etki eden bir eylemlilik şeklinde ele alan hermenötiğe başvurulmaktadır. Hermenötik, dilin insanî bir inşa olmasından hareketle toplumsal düzen ve ilişkileri anlamada kavramlara bakar ve oradaki tarihsel sürekliliğin izini takip eder. Bu dilbilimsel yöntemin Kur'ân'a uygulanması halinde hitap ettiği Arap toplumunun kullandığı Arapça

---

1 Ingrid Mattson, *The Story of the Quran. Its History and Place in Muslim Life* (Amerika: Blackwell Publishing, 2008).

2 Toshiko Izutsu, *Ethico-Religious Concepts in the Qur'an* (Canada: M. Gill Queen, 1959), 16.

3 Müslüman yorumcular, modern gerçeklikle uyumlu bir yorum için dilbilime ağırlık veren ethico-legal içeriğe başvurur, böylece tarihsel içerikten bağımsız şekilde ayetlere odaklanarak ben/sen şeklinde Müslümanlar arasındaki tarihsel ayrımlar ortadan kalkacaktır. Böylece çoğulcu dünyaya uyum sağlamak için istenen “sosyal değişim” filolojik, sosyolojik, değerlendirici (axiological) ve antropolojik tefsirlerinin yapılmasından geçmektedir. Bkz. Abdullah Saeed, *Interpreting the Quran* (New York: Routledge, 2006), 3.

4 Michel Cuypers, *The Composition of the Qur'an. Rhetorical Analysis* (London: Bloomsbury, 2015), 4.

dili üzerinde vahyin hangi inşalara giriştiği ortaya konulabilecektir.⁵ Bu anlamda Arap toplumunun dünyayı algılayış biçimini yansıtan önemli bir gösterge olarak Arapça üzerinden Kur'an'ın inmiş olduğu toplumsal gerçeklik gün yüzüne çıkarılabilecektir. Asıl önemlisi, Kur'an'ın Arapça kavramları kendine özgü şekilde yeni bir ıstılâha nasıl kavuşturduğu ve yeni bir toplumsal düzen inşasında bu kavramsallaştırmaların ne tür bir rol üstlendiği üzerinde durmak gerekir.⁶ Bu nedenle araştırmada câhiliye toplumunun cârî kavramlarına İslâm'ın bu kavramlara verdiği yeni anlamlar vermek suretiyle yeni bir toplumsal düzen inşası (İslâm toplumu) süreci, dilbilimsel yöntem olan "pragmatik"⁷ sayesinde deşifre edilmeye çalışılmaktadır. Böylelikle 7. yy. tarihsel gerçekliğine inmiş olan Kur'an'ın toplumsal şekillenışı açısından kavramların dönüştürücülüğüne verdiği öneme atıfla günümüz gerçekliğiyle ilişki kurmanın yolları aranabilecektir.

Gelenek Kur'an'ı, üslûp açısından, vahyin söylemek istediklerini dilin imkânları çerçevesinde ortaya koyan lafız-anlam bütünlüğünde ele almıştır. Batıyla etkileşimin arttığı 1800'lerden itibaren, Kur'an'ın yorumlanmasında hermenötik gibi Batılıların kutsal metinleri yorumlama üslupları takip edilmeye başlanmıştır. Kıta Avrupa'sındaki çıkışı itibariyle din referanslı olan hermenötik kutsal metnin yorumlanmasını sistematik bir çerçeveye kavuşturmuştur.

Hermenötik, kilisenin kutsal metin üzerindeki hakimiyeti ve kendi yorumunu dokunulmaz addederek tartışılmaz bir dogmaya dönüştürmesine yönelik tarihsel bir meydan okumadır. Metni tarihsel, kronolojik bir okumaya tabi tutarak teolojinin merkezindeki beşer İsa'yı keşfetme şeklindeki bir yorumlama çabasıdır. Pratik alana uygulayışının örneğini Protestanlık'ta gördüğümüz hermenötik tarihsel süreç boyunca pozitivizm, pragmatizm gibi felsefik etkiler altında varlığını sürdürmüştür. Bilimin egemenliğindeki modern surece özgü bir kesit halinde sözcük ün anlamına odaklanamakta, derindeki anlam katmanlarına kazı yapmakta ve toplumsal gerçekliğe işaret eden ilk anlamlarına kadar ulaşmaya çalışılmaktadır. Hermenötik kutsal metinleri yorumlamak adına başvurulmuş dilbilimsel öteden beri bir anlama yöntemidir. Öte yandan seküler zamanda dil, kutsal metnin kuşatıcılığının dışında ele alınmaktadır.

5 Kur'an, indiği Arap toplumunun diliyle konuşmak suretiyle gerçekliği yeniden inşa etmiştir. *Kur'an-ı Kerim Meâli*, çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin (Ankara: DİB Yayınları, 2009), er-Ra'd 13/37.

6 Necmettin Gökçür, *Kur'an Dilinin Sosyo-Kültürel Bağlamı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, 2014), 20.

7 Kullanımbilim (pragmatics): Edimbilim de denilmektedir. Dili, konuşulduğu ortam, çevre etkileri, konuşanların niyeti, duyguları, konuşmacı ile dinleyici arasındaki etkileşim açılarından inceleyen, böylece dilin kullanılması ile ilgili olguları dikkate alan dilbilim dalı. Bkz. Mehmet Hengirmen, *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü* (Ankara: Engin Yayınları, 1999), 267.

Köklü hermenötik geçmişin aksine 1890'dan itibaren Amerika'da sosyal bilimlerle ilişkisi içinde gelişen pragmatizm felsefesi gelişmiştir. Pragmatizm, düşünceyle eylemi eşitleyen ve gerçekliğin sosyal olduğunu, dolayısıyla değişen bir tabiata sahip olduğunu ileri sürer. Beşerî ve ilahi referanslardan yararlanma açısından hermenötik ve pragmatik farklı iki yaklaşım gibi ele alınmasına karşılık pragmatistlerin politik ve etiği de deneysel alanın parçası kılma çabaları açısından her iki yaklaşımı bir süreklilik içinde değerlendirmek daha uygundur⁸ (Metnin kurucu unsuru olarak dilin yeni söylemler inşa eden ve iktidar ilişkilerine yön veren çerçevesinin keşfedilmesiyle, iletişimsel yöntemler dolayısıyla olan ilgi artmıştır. Özellikle 1960'lardaki farklıların özgürlük mücadelesi ve pozitivistim kati tek tipçi çerçevesinin sorgulanmasıyla 1989'lerden itibaren pragmatizmin öne çıkmasına tanıklık edilmiştir. Pragmatik duyulardan gelen bilginin göreceli olduğu ifade eder. Türkçeye edimibilim olarak çevrilen pragmatizmin şekil-mazmun veya nazım şeklinde gelenekte izdüşünümünü bulmak mümkündür. Etik teori geleneğimizde somut dünyayla sınırlı olmadan farklı pek çok yoruma imkân tanıyan tevillle ilişkilendirilebilir. Benzer şekilde pragmatik de gerçekliğin çok katmanlı, özneye göre değişebileceğini iddia etmektedir. Buna göre metni okur yapılandırır, böylece süje tarafından öznel deneyimler ortaya çıkar. Okuyucunun dilediğince yorum yapmasına imkân tanıyan bu çeşitliliğin, doğruluğu (Allah'ın muradı olup olmadığı) noktasında bir sabiteden yoksun oluşu pragmatizmi sınırlandırmaktadır.⁹ Tevilin Kur'an yorumunda akıl, felsefe gibi yorumlara imkân veren doğası nedeniyle yeni anlam dünyalarının nasıl değerlendirileceği hususundaki endişeler erken dönemden itibaren tevil konusuna bir kayıt getirilmesini (standartlar) gerekli kılmıştır. Dilbilime göre kelimeler anlambilim, söz diziminin önem kazandığı tümcebilim (sentaks) ve edimibilim (pragmatik) gelmektedir.

Pragmatik, çoklu yorumlara imkân vermesi nedeniyle metin yorumlamada tercih edilen bir yöntemdir. Turan Koç "Kur'an Dili Açısından Söz-Anlam İlişkisi" isimli tebliğinde, anlam sorunlarını aşmada yeni yorumlara imkân tanınması ve salt biçimsel bir ifadenin farklı bağlamlarda kazandığı literalin ötesindeki anlamlara (fenomenoloji) yönelik vurgusuyla pragmatizme (kullanımbilimsel) de yer vermektedir.

"Pragmatik yaklaşımın üstünde durduğu "edimsöz" ve "etkisöz" ayrımından yola çıkılarak yakalanacak anlam boyutları, Kur'an'ın daha iyi anlaşılması açısından önemli imkânlar sağlamaktadır. Gerçekten, Kur'an, ayetlerinin sadece

8 Emre Öztürk, "Neopragmatizm ve (Felsefi) Hermeneutik: Avant-Garde Bir Ortaklık", *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 13/35, (Ağustos 2020).

9 Mahmut Ay, "Nur Kavramından (24/35) Nur Metafizikine: Pragmatik Okumalar ve Eleştirisi", *Journal of Islamic Research* 25/2, (2014).

anlaşılmasını değil, onlarda söylenenlerin insandaki, yani “yaşayanlardaki etkilerini de görmek istemektedir.”¹⁰

Celalettin Divlekçi, "Anlam-Üslup İlişkisi Bağlamında Kur'an'ın Üslup Analizi Fâtiha Sûresi Örnekleme" adlı doktora tezinde modern dilbilimden hareketle gelenekteki üsluba ilişkin karşılıklar üzerinden Kur'an'ın yorumlanmasına ilişkin bir metodoloji önerisinde bulunmaktadır. Pragmatizmin sınırlılığı, yorumlama faaliyetinde herhangi bir mihenki ölçü almaması¹², iyi ve kötü, ahlaki ölçütlerle göre belirlenmemesi ortak evrensel anlamlar, ahlak üzerinde uzlaşılacak zeminin kaybedilmesi şeklinde sıralanabilir.

Pragmatik, kavramların taşıyıcısı (söz kabı, literal) hüviyetindeki ses ve sembollerin arka planındaki sosyo-kültürel gerçekliğe odaklanarak buradaki yapılandırılmış ilişkileri ortaya çıkaran bir dilbilimdir. Modern dönemde kavramlar doğayla ilişki içinde olgusal ve nedensellik düzeyinde ele alındığı gibi toplumsal alandaki karşılıkları da pozitivist çerçevede lineer bir şekilde konumlandırılmıştır. Dinsel söylemin dünyaya ilişkin bilginin kendi hâkimiyetinde olduğu iddiası, metin ile anlamı eşleştirerek tarihsel boyutu yok etmekte, içinde bulunulan zamana uygun anlam vermeyi zorlaştırmaktadır.¹³ Bu determinist bakış açısı, toplumsal sorunların çok yönlü olduğunun anlaşılmasıyla, klasik yaklaşımın terkedilip yerini olayların arka planındaki çok katmanlılığı ve soyut gerçeklikleri ortaya koyan yapısalcı çabalara bırakmıştır.¹⁴ Böylece “ipucu, ironi, metafor” gibi lafzın ötesindeki anlamların keşfine odaklanan yeni kavramsallaştırmalar gündeme gelmiştir. Yazarın metni yazarken etkilendiği çevre ve politik ortama odaklanma bir bakıma yazarın ölümü metnin kıyameti denilen olguya karşılık gelirken metnin otoritesi yerine okurun geçmesi anlamına gelmektedir. Kur'an'ın vahiy kaynaklı olması nedeniyle metinde Tanrı'nın susturulmasından değil, fakat Kur'an'ın indiği toplumsal gerçekliğin anlaşılmasında bu yöntemden yararlanılabilir.¹⁵ Pragmatizm içerisinde değerlendirilen kavramlar, toplumda var olan ast-üst ilişkisini göstermekle beraber onları yeniden onaylayarak toplumsal gerçekliğin devamına katkıda bulunan önemli göstergelerden biridir. Bunun yanı

10 Turan Koç, “Kur'an Dili Açısından Söz-Anlam İlişkisi”, *Kur'an ve Dil -Dilbilim ve Hermenötik-Sempozyumu*, (Erzurum, 2001). 24-26.

11 Celalettin Divlekçi, *Anlam-Üslup İlişkisi Bağlamında Kur'an'ın Üslup Analizi (Fâtiha Sûresi Örnekleme)* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009).

12 Salih Akdemir, “Kur'an'ı Kerime Dilsel Yaklaşımlar”, *Kuramer Konferansları* (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2017).

13 Nasr Hamid Ebu Zeyd, *Dinsel Söylemin Eleştirisi*, çev. Fehmi A. Polat (İstanbul: Kitâbiyat Yayınları, 2002), 45.

14 Gökür, *Kur'an Dilinin Sosyo-Kültürel Bağlamı*, 17.

15 Recep Alpyağıl, *Fark ve Yorum* (İstanbul: İz Yayınları, 2009), 151.

sıra kavramlar, toplumun somut/soyut tüm inşalarını din, dil, ırk, cinsiyet gibi hususiyetlerine özgü kılarak bir kimlik bilinci etrafında toplumsal birlikteliğe katkıda bulunmaktadır. Nitekim Arapçada zamirler, kadın-erkek şeklinde ayrı kullanımlara sahip olduğundan toplumsal cinsiyet açısından farklılaşmayı doğrudan kendilerinde yansıtan kavramlar olarak toplumsal düzendeki ilişki biçimlerini takibe imkân vermektedir. Örneğin Türkçede kişinin sosyal statüsüne göre değişen “sen, siz” ayrımı, toplumdaki hiyerarşik açıdan farklılaşmaları yansıtan dikkate değer bir gösterge olarak görülebilir. “Sen” kişiler arasında birincil, samimi bir ilişkinin varlığını ifade ederken “siz” karşı tarafla resmi ve hiyerarşiye dayalı bir ilişkiyi imlemektedir.

Kavramların pragmatik açıdan şu şekilde sınıflandırıldıklarına tanık olunmaktadır:

Bağlamsal (içeriksel) aktarım, 3. Betimleyici aktarım, 4. Öznellik aktarımı, 5. Odaklama aktarımı, 6. Olasılık aktarımı, 7. Sözceleme ânı aktarımı, 8. Ünlemsel ifade aktarımı.¹⁶

Kavramlar, çeşitli ek ve yapıların birleşimiyle anlamlı yeni bütünlere dönüşmektedir. Bu dilbilimsel formlar, literal tipler adı altında lafız ve anlama ilişkin kelimeler, söz dizimi (sentaks), ses bilgisi (fonetik), ses bilimi (fonoloji), biçimbilim (morfoloji) ve edimbilim (pragmatik) gibi çeşitli şekillerde incelenmektedir.¹⁷ Konumuzu ilgilendiren anlamın ve kelimenin lafzının ötesinde görünmeyen ve söylenmek istenen mesajlarına odaklanan pragmatiktir. Arapçada anlam bilgisi kelimelerin cümle içindeki görev ve bağlamına göre belirlendiği nahiv başlığı altında incelenmektedir.¹⁸ Pragmatikğin araştırma kapsamında Kuran’a uygulanması şu sorular etrafında şekillenmiştir:

1. Kur’ân’ı Pragmatik Açıdan İncelemeye İmkân Veren Sosyolojik Zemin

Kur’ân’ın toplumsal inşasında öteki olarak gösterilenler kimlerdir?

Ehl-i Kitap’la ilişkilerde ortak bir hafıza ve sürekliliğe ilişkin (kıssa, kurtuluş hikayeleri) Kur’ân’ın yaptığı vurgular nasıl anlaşılmalıdır? Toplumsal düzenin yeniden tanziminde bu yorum anlayışından faydalanabilir mi?

16 Selim Yılmaz- Sultan Arzu Ay, “Bir Fransız Yazını Çevirisinde Dil ve Söylem Çözümlemesi (Emile Zola’yı Anlamak ve Çevirmek)”, *Çeviribilim ve Uygulamaları Dergisi* 25 (Güz 2018).

17 Anlatımın tözü = sesbilgisi= ya da] Gösterge = Anlatımın biçimi = sesbilim = İçeriğin biçimi = sözcükbilim + biçimbilim= proje, İçeriğin tözü = anlambilim. Bkz. Ayşe Kıran, “Dilbilim. Anlambilim ve edimbilim”, *Turkish Studies* 9/6 (2014), 719-729.

18 Recep Şentürk, *Açık Medeniyet / Çok Medeniyetli Toplum ve Dünyaya Doğru* (İstanbul: İz Yayınları, 2014), 134.

2. Pragmatik Açından Kur'ân'daki Kavramlar

Kur'ân tamamen değerden yoksun bir topluma mı gelmiştir?

Kur'ân tevhit inancıyla çelişen câhilî geleneklere ilişkin tavrı ne olmuştur?

Cahiliyede kişisel çıkarlara dayalı ölçüler ve ilişkilere İslam hangi değerleri yüklemiştir?

İslam toplumu hangi kavramsal çerçeve etrafında şekillenmiştir? Nasıl bir sınıflandırma önerisinde bulunabilir? (inanç, ibadet, hiyerarşik ve eş anlamlı kavramlar)

3. Pragmatikle Kur'ân'da Yer Alan Toplumsal İlişkilerin Ortaya Çıkarılması

Müslüman kimliğin inşasında ben (Müslüman, hanif) ve ötekiyi (kâfir, Ehl-i Kitap) nasıl kurgulamıştır?

Müslüman kimliğin üstün olduğu paradigmanın değişimiyle günümüzde diğerleriyle ilişkiler konusunda pragmatik yaklaşım ne söylemektedir?

4. Kur'ân'daki Geleneksel Kavramsallaştırmalara Pragmatik Açından Yaklaşılması

Kur'ân'ın anlaşılmasında yararlanılan geleneksel istilahlara (nesh vb.) pragmatik açıdan günümüzde nasıl yaklaşılmaktadır?

İslam toplumuna ilişkin gerçekliğin anlaşılmasında sözcük yapıları nasıl bir işlev üstlenmektedir?

Araştırmada kaynak tarama yöntemi benimsenerek konuya temel teşkil edecek verilerden hareketle teorik bir çerçeve ortaya konulmuştur. Son zamanlarda Kur'ân'ın yorumlanmasında dilbilimsel yaklaşımlar başvurma ağırlık kazanmıştır. İletişimin iktidar ilişkilerinde artan rolü, Kur'ân'ın İslam toplumu kavramlardan hareketle nasıl inşa ettiği sorularını yeniden düşünmeyi gerekli kılmaktadır. Bu açıdan Kur'ân'daki değer inşa edici kavramları pragmatik açıdan tespit ederek Kur'ân'dan örneklerle açıklamaya yoluna gidilmiştir. Bununla beraber açıklama ve yorumlamaya dönük teknikler kullanılmıştır. Araştırmanın tamamında resmî bir otoritenin onayından geçtiği için üzerinde büyük ölçüde uzlaşımın bulunduğu "Kur'ân-ı Kerîm Meâlî". "Kur'ân Yolu Tefsiri" tercih edilmiştir. Bunun dışında Esed'in "Kur'ân Mesajı"ndan da yararlanılmıştır.

Kur'ân'ın pragmatik yaklaşımla yorumlanmasına genel bir örnek teşkil etmesi ve sonraki araştırmacılara fikir vermesi açısından araştırmanın kapsamı belli başlı kavramlarla sınırlı tutulmuştur. Bu kavramlar, kuşkusuz Kitab'ın o

günkü muhataplarına, yalnız onların anlamlandırabileceği bir bağlam içinde aktarılmıştır. Kur'ân'ın indiği bölge, halklar, yaşam şekilleri ve ilişkilerine dair nice özel isim, muhatapların ancak çözebileceği kodlardan (zamir, bağlaç, işaretçiler) öne çıkan ve İslam toplumunun şekillenmesinde temel teşkil eden belli başlı kavramlardan örneklerle kavramlar ve toplum arasındaki ilişki ortaya konulmaktadır.

Araştırma, kapsamı itibarıyla yeni bir yaklaşım önerisi değildir. Halihazırda pragmatığe "üslupbilim ya da dilbilim" içinde teorik olarak değinen çalışmalar söz konusudur. Fakat bizim tespit edebildiğimiz kadarıyla Türkçe'de makale düzeyinde Kuran ve pragmatik arasındaki ilişkiyi örneklerle ele alan ve bir tasnif girişiminde bulunan çalışma yoktur. Pragmatığı müstakil şekilde ele alan çalışma oldukça sınırlıdır. Pragmatik ismine çalışmasında doğrudan yer veren tespit edebildiğimiz kadarıyla Karwan Hama Baqi Abdulkarim'in "Kur'ân Söyleminde Pragmatik Söylem Boyutları (Yusuf Suresi Örneği)¹⁹ adlı Arapça hazırladığı yüksek lisans tezidir. Çalışma, bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır: Giriş bölümünde "tedavüliyye" yani "edimbilim" in tanımı, konunun önemi ve tezi hazırlarken karşılaşılan güçlüklerle birlikte; Pragmatik'in tanımı, "Kelamî Fiiller" ve delilleri ile "tedavüliyye" nin dilsel ve deyimsel anlamı ele alınmış ve diğer ilimlerle ilişkisine işaret edilmiştir. Birinci bölümde Arap lisaniyatında kelami fiiller, pragmatik açıdan ele alınmıştır. İkinci bölümde Edimbilimi (yani tedavüliyye) nin anlaşılmasını kolaylaştıran klasik ve modern delillerle birlikte, Kur'ân'ı Kerim'deki anlamları ve çeşitlerine yer verilmiştir.

Modern yaklaşımlara ilgili ise Turan Koç'un tebliğinde Kur'ân'ın anlam sorununun aşılmasında sıraladığı zihinci, göndergeci ve davranışçı yaklaşımlardan sonra bunların sınırlılıklarını büyük ölçüde ortadan kaldıran pragmatik yaklaşımdan etraflıca söz eder. Literatürde hak ettiği ilgiyi göremediği anlaşılan pragmatik ancak "Üslupbilim" le ilişkili başlıklar altında sınırlı bir yer tutmaktadır. Örneğin, Bilal Deliser'in "Kur'ân'ın Anlaşılmasında Bir Yöntem Olarak Üslubu'l-Kur'ân"ında²⁰ geleneğin Kur'ân yorumunda geliştirdiği lügat ilmini, modern dilbilimin sunduğu sistemlikle birlikte Fatıha süresi örneği üzerinden ele almaktadır. Günümüzde modern yaklaşımların önemine değinmekle beraber süreklilik adına geleneksel yaklaşımlarla da irtibatın gerekli olduğuna dikkat çekmektedir. Buna göre meani (isnat) ilmi adı altında muhatapın konumu hakkında bilgi veren fiiller, harfler, edatlarla söyleyişin ötesindeki anlamlara ulaşmayı sağlayan edebî sanatlar

19 Karwan Hama Baqi Abdulkarim, *Kur'ân Söyleminde Pragmatik Söylem Boyutları (Yusuf Suresi Örneği)* (İstanbul Aydın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022).

20 Bilal Deliser, "Kur'ân'ın Anlaşılmasında Bir Yöntem Olarak Üslubu'l-Kur'ân", *Turkish Studies "International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume"* 12/27.

olmak icaz ilminin modern bir tasnifine yer vermektedir.

1. KUR'ÂN'I PRAGMATİK AÇIDAN İNCELEMeye İMKÂN VEREN SOSYOLOJİK ZEMİN

Kur'ân, indiği Arap toplumunun kullandığı kavramlar içerisinde konuşarak onları kâh olduğu gibi koruyarak kâh yapıbozumuna uğratarak kendine has bir dini terminoloji geliştirmiştir. Öte yandan Kur'ân'ın kavramlara yüklediği bu değer inşa edici yeni anlamlar, Kur'ân'la tarihsel süreç boyunca gelip geçen diğer vahiy gelenekleriyle arasında evrensel bağlantılar oluşturmaktadır. Hatta pagan dönemlerde de karşılığı bulunabilecek iyi/kötü şeklindeki değersel yargılar, Tek Tanrılı dinlerde Hak/Batılla mücadeleye dönüşerek hem dinlerin hakikat iddiaları için gerekli bir meşruiyet çerçevesi oluşturmuş hem de sonraki şeriatlerle arasında ortak bir vahiy muhayyilesinin yaratılmasında işlevsel olmuştur. Dinlerin hak ve iyilik uğruna verdiği mücadele her zaman devam etmesine rağmen yalnızca hakikatin temsilciliğini üstlenen karakterlerin farklı isimler altında toplumların belleğinde yerini aldığı görülmektedir. Örneğin, İncil'deki Samuel karakterine karşılık Kur'ân'da kötü, zalim tiplere Câlut tarafından temsil edilmektedir. İyi olan ve tevhide inananlar ise Hârut ve Mârut karakteri temsil etmektedir. Müslümanların değerlerine tehdit oluşturacak şeylerle karşılaştığı her durumda Müslüman belleğe yeniden hatırlatılan bu tiplmeler, Müslüman toplumun kötülükle mücadelesine özgü sembolik bir karakter haline getirilmektedir. Aynı şekilde dinlerin hakikat iddiaları, dünyevî egemenlik ve kurtuluşla ilgili söylemleri birbirleriyle benzerlik göstermektedir. Fakat bu teolojik iddiaların içkin (kurum) ya da aşkın (uhrevî otorite) kılınması noktasında bir farklılaşma söz konusudur. İncil'de Tanrısal iktidarı ifade eden "Tanrı'nın krallığı"na karşılık Kur'ân'da "mülk", İncil'deki "aziz"e karşılık Kur'ân'da "Yusuf" öne çıkmaktadır. İncil'deki Holy Ghost'a karşılık ise Kur'ân'da ruhul Kudüs'ün yer aldığı görülmektedir. Bunlar, Kitab-ı Mukaddes'teki karakterlerin Arap toplumuna uygun yeni karşılıkları oluşturmaktadır.²¹

Farklı karakterlerle özdeşleştirilen toplumsal değerlerin bu şekilde aktarımı, vahiy geleneğinin izlerinin takip edilebileceği bir süreklilik sunmaktadır. Öte yandan Kur'ân'daki Kitab-ı Mukaddes'e yönelik referansların büyük bir kısmı, Yahudi ve Hristiyanların Tanrı ve kutsallara dair bozulmuş teolojilerini düzeltmeye dönük bir amaca matuftur. Onların tahrif edilmiş bu inanışlarına yönelik Kur'ân'ın getirdiği eleştiriler, önceki kutsal metinlerin meşruiyetine de referans teşkil ediyordu. Bunun yanı sıra Kur'ân Araplar'a ulaşmamış diğer dinlere dair pek çok kıssadan bahsederek geçmişten gaybî olarak söz ederek tarihe bir kayıt düşmekteydi. İleriki dönemlerde Kur'ân'ın açıklanmasında,

21 Malek Bennâbi, *The Qur'anic Phenomenon* (Malezya: Islamic Book Trust, 2010), 148.

diğer dinlerin ilgili kıssalara ait detaylı anlatımları gelenek tarafından yeniden işlevsel hale getirilerek devşirme malzeme etrafında bir rivayet kültürü oluşmuştur. Kitab-ı Mukaddes'teki mitik anlatımı, o günkü toplumun dünyayı antropomorfist şekilde açıklama biçimini ve içinde bulunulan sıkıntıdan kurtulacağı bir gelecek beklentisi şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Kur'an'da yer alan bu topluluklara dair zamanla uyanan ilgi, Müslümanların içinden geçtiği süreçlerle de ilişkisi kurularak Kur'an'ın rivayet kaynaklı/batini şekilde yorumlanmasında bu ezoterik anlatımlara başvurulmuştur. Örneğin rakamlara olağanüstü anlamlar atfeden Medine Yahudilerinin Kabala öğretileriyle geleceğe dair gaybî haberlerde bulunması gibi gelenek de Kıyamet Alametleri şeklinde ciddi bir külliyyât oluşturarak İslâm toplumlarını gelecekteki tehditlere karşı uyarmıştır. Fiten ve Melâhim adı altındaki bu birikim, Ye'cuc, Me'cuc, Deccâl, dâbbetü'l-arz inanmayanların temsilcileri olarak sunulurken bunlara karşılık Mehdî, nüzûl-i İsâ gibi yer yer Kur'an'dan alınan referanslarla temsil bularak toplumları ötekilere karşı uyanık, krizler karşısında ümitvar olmalarını sağlayan bir kurtuluş beklentisine dönüşmektedir. İslâmî kaynaklarla öncesindeki tartışılmaz bir otoriteye sahip kanonik kaynaklar arasındaki bu etkileşime rağmen Kur'an'ın vahiy geleneğinin bir parçası olduğunu tasdikleme adına Ehl-i Kitap'a yaptığı atıflar, Ehl-i Kitap'tan derlendiği yolunda mesnetsiz iddialarına neden olmaktadır. İlerleyen zamanlarda oryantalistler tarafından da gündeme getirilecek olan eleştiriler, Kur'an'ın otantikliği konusunda ciddi tartışmalara neden olacaktır. Ehl-i kitabın ortaya attığı bu iddialar Kur'an'ı, "güvenilirliği" konusunda sorgulanan bir metne dönüştürerek Müslüman olmayanların Kur'an'a yaklaşımlarının ihtiyatlı olmasında büyük oranda etkili olmuştur.

Ehl-i Kitap'ın Kur'an'ın menşei konusundaki bu türden itirazlarına rağmen Kur'an, aksine kendisini Kitab-ı Mukaddes'ten sonra gelmesi hasebiyle önceki kitapların tefsiri olarak ifade eder. Bakara, 174'ün tefsirinde Yahudilerin kitapta Hz. Peygamber'in geleceğini müjdeleyen ve buna şahit olmaları halinde son peygambere tabi olmalarına ilişkin kısımları gizledikleri belirtilmiştir.²²

Kur'an, Yahudi ve Hristiyanların teolojik (İncil ve İsa) iddialarına karşılık vermek için Ehl-i Kitap'tan bahsetmektedir. Böylelikle Kur'an'da tek Tanrılı dinlere yönelik bu atıflar, önceki dinlerin tarihsel açıdan meşruiyetinin onaylanması anlamına gelmekle birlikte onların kaynaklık açısından güvenilirliğini tartışmaya açan bir nitelik de taşımaktadır.

Kur'an'ın metnindeki tarihsel karşıtlıklar/karşılaşmalar, toplumsal gerçeklikte "Müslümanlar/ötekiler" şeklinde varlığını sürdürmektedir. Orta Çağ'a gelindiğinde Batılıların Kur'an'a yaklaşımı, Müslümanların Batı karşısında siyâsî ve sosyal

22 Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri (Ankara: DİB Yayınları, 2014), 261-262.

anlamdaki üstünlüğüne dayalı bir vasatta bu algılar etrafında şekillenmekteydi. Batılıların tarihsel öteki şeklinde kurguladığı Müslümanlara İslâm'a yönelik fiili (Haçlı) ve kültürel saldırıları yanı sıra Müslümanların temel referans metni Kur'an'ı tercüme ederek üzerine ciddi şekilde eğilmişlerdir. İncil'in Yunanca'dan Latin dillerine tercümesi, metnin kutsal dilinin dini otoritelere sağladığı imtiyazı ortadan kaldırarak kilisenin hâkimiyeti yerine tek meşruiyet kaynağı olarak kitab geçirilmiştir. Martin Luther'in öncülüğündeki bu Protestan hareket, Hristiyanlığın ortaya koyduğu itikâdî tartışmaları ve ibadetlerin samimi bir özden yoksun formal çerçeveye sınırlandırılmasını eleştirmiştir. Nitekim Hristiyan öğretisinde iman ve ahlak noktasında ortaya çıkan bu zafiyet, dönemin hâkim kültürü olan İslâm'a yönelik irtidatı arttırmıştır. Fakat bunun zannedildiği gibi endişe edilecek boyutta olmadığını ifade eden Luther, böylelikle ilk kez Kur'an'a bilimsel (anlayıcı) bir tavırla yaklaşılması girişiminde bulunur. 18.yy da ise İncil'e yönelik tarihi eleştirel yaklaşımın (hermenötik) Kur'an'a da uygulanma girişimlerine tanıklık edilmektedir.²³

Erken 19.yy da Kur'an'ın Batılı tekniklerle yorumlanma çabalarına ise emperyalizme kültürel açıdan destek sağlamak amacıyla Batılıların üstünlüklerini kanıtlandığı bir zemin olarak bakmak gerekir. Batı'nın İslâm dünyası karşısında elde ettiği üstünlük, Kur'an'a yaklaşımında, Kur'an'ın ilahiliği noktasındaki tarihsel şüphelerini (peygambere ilişkin indî görüşleri ya da Ehl-i Kitap'tan derlediğine yönelik isnatlarının) meşrulaştıracak referanslara ulaşma çabası yatmaktadır. Bu nedenle Kur'an ve diğer İslâmî kaynakların güvenilirliği tartışmaya açılmıştır. Öyle ki Müslümanlar da içinde bulunduğu durumun sorumlusu olarak gösterilen hâlihazırdaki bu birikimi gözden geçirmeye başlamıştır. Vahyin akılla çatışması halinde vahyi tercih etmekle beraber akıldan da onay olma çabası, Müslümanları mucize gibi konularda metni harfi harfiyen çevirmeye iterken (meâlcilik) yorumda bilimsel gerçekliklerle ilişki kurmaya zorlar.²⁴ Müslümanlar'ın kaynaklara yönelik bu sorgusu aynı zamanda bilimin öncülüğündeki modern toplumsal gerçekliğe uygun yorum çabasını ifade etmektedir. İslâm dünyasının Batı'nın fiili işgali altına girerek özgürlük, akıl ve öznellik gibi içeriği Batı tarafından doldurulan yeni bir dünya tasavvuruyla karşılaşması, Müslümanları değişen paradigmaya uygun şekilde kaynaklarını yeniden yorumlamaya yöneltmiştir. Oryantalistlerin Kur'an'ın ilahiliği (peygamber tarafından yazdırıldığı iddiası) dışında Kur'an'ın sistematik şekilde düzenlenmemiş olması nedeniyle kompozisyonuna yönelik birtakım eleştiriler yöneltilmiştir. Tarihselci yaklaşımın Kur'an'ı tarihe müdahale etmiş

23 Mehmet Paçacı, "Kur'an ve Tarihsellik Tartışması", *Kur'an'ı Anlamada Tarihsellik Sorunu Sempozyumu* (İstanbul: Kurav Yayınları, 1996), 30.

24 Aziz Al Azme, *İslâmlar ve Moderniteler* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2003), 106.

bir metin olarak kronolojik bir okumaya tabi tutması, metni modern okuyucuyla etkileşime geçebilecek bir çerçeveye kavuşturacaktır.²⁵

Öte yandan Batılıların Kur'ân'la ilişkin tutumlarında da zaman içinde modernite eleştirilerinden kaynaklı İslâm'a karşıt olmaktan uzak konunun akademik bir zemin içerisinde konuşulduğu bir değişim gözlemlenmektedir. Edward Said'ten itibaren İslâm dünyasını seküler bir perspektiften kayıtsızca eleştiren görüşlerin yerini Batı'nın ben/öteki şeklindeki kurgularıyla kendi iktidarını nasıl tahkim ettiğini göstermektedir. Bunun dışında Hodgson gibi isimler Batı'nın diğer milletlerin katkılarını görmezden gelerek lineer bir çizgi izlediği iddiasını tersine çevirerek İslâm gibi diğer medeniyetlerin katkılarına da yer veren çalışmalar yapmaktadır.²⁶ Günümüzde çağdaş Müslüman yorumcular, Kur'ân'daki diğerleriyle aramızda karşıtlığa dönüşen ben ve öteki (Müslüman- kafır/ insider-outsider) şeklindeki ayrımların metindeki karşılıklarını bilinçli olarak görmezden gelme eğilimindedir. Bu durum Müslümanların geçmişte Batı karşısında üstün olduğu denklemin değişmesinin sonucudur. Batı'nın rasyonalite, bilim gibi değerlerinin hakimiyetindeki bu yeni paradigmanın karşısına İslam arkaik, şiddet, şehvet gibi insanlığın ilkel yönüne ait bir atf çerçevesine indirgenmiştir. Dolayısıyla gelişmemişlikle ilişkilendirdiği İslâm'ı koyma girişimini ters yüz etme söz konusudur. Öte yandan Müslümanlar artık çoğunluğu Müslümanlardan oluşan coğrafyalarda yaşamamaktadır. Dolayısıyla Müslümanların hâkim çoğunluk ve siyasi vb. açılardan üstün olduğu dönemdeki hasletlerine vurgu yapan Kur'ân'ın, Müslümanların dünya konjonktüründe değişen konumuyla birlikte yeniden ele alınması elzem hale gelmiştir. Öyle ki Kur'ân'da Ehl-i Kitab'ın erkekleriyle evlilik konusunda nesillerin yetiştirilmesi noktasında getirilen sınırlılıkların diasporadaki Müslümanların evliliklerinde ne derece dikkate alındığı hususu bağlamın yeniden değerlendirmesini gerekli kılmaktadır dinî çoğulculukla ifade edilen bu yaklaşım, Kur'ân'da öteki üzerinden Müslüman bir kimliği inşasında etki olan diğer din mensuplarıyla ilgili eleştirilerde kimliğin değil davranışa dikkat çekildiği üzerinde durur. Buna göre modern etiğin gerektirdiği formasyonla olumsuz fiili yapan her kimse için davranışların sonuçları geçerli olacaktır. Böylece aidiyetlerle karakterize olan özellikler yerini alenileşerek her topluluğun davranış koduna dönüşmektedir.²⁷

25 Carl Ernst, *How to Read the Qur'an* (Carolina: The University of North Carolina Press, 2011), 11.

26 Ömer Özsoy, *Kur'ân ve Tarihsellik Yazıları* (Ankara: Otto Yayınları, 2015), 123.

27 Andrew Rippin, *Muslims: Their Religious Beliefs and Practices* (London: Routledge, 1993), 65.

2. PRAGMATİK AÇIDAN KUR'ÂN'DAKİ KAVRAMLAR

2.1. Kur'ân'ın Değer Yüklediği Kavramlara Örnekler

Kur'ân ahlakın kaynağı olarak kavramlara iyi ya da kötü şeklinde değerler yüklemektedir. Kur'ân, indiği câhiliye toplumunun mevcut kavramlarından hareketle yeni bir dönüşüm yapmıştır. Bu anlamda câhiliyeyi mutlak anlamda değerden yoksun görmek mümkün değildir.²⁸ Hatta değerlerin kaynağının insan halini alarak toplum hayatını düzenleyecek kuralların kişisel istek, çıkarlara göre şekillendiği modernitenin de kendine özgür bir değer dünyası inşa ettiği söylenebilir. Câhiliyenin değerleri ise kabileye haksız da olsa her koşulda itaat ve onun ortaya koyduğu geleneklere taassupla bağlanmaya dayalıdır. İslâm, değerlerin kaynağını tek Allah (tevhit) inancı olarak belirleyerek İslâm'ın temel değerleriyle örtüşmeyen câhiliye geleneklerini “atalar dini” kaldırmıştır. Bu anlamda Kur'ân'ın kavramlardan hareketle yaptığı sosyal dönüşümde sil baştan bir inşa yerine bozulan yerlerin onarıldığı bir ıslahtan söz etmek daha doğru olacaktır.

Câhiliye'de kişisel menfaat ve kabilenin çıkarlarına dayanan cesaret, yiğitlik gibi yerel ve asabiyet temelli değerler öne çıkmaktadır.²⁹ Kur'ân ise bu korku gibi dürtülerin Allah'la ilişkilendirilmesi halinde kazanacağı statüyle salt dünyevî menfaat olmanın ötesinde bir derinlik elde eder. Örneğin gösterdiği kahramanlık sonucu ölmesi halinde şehit olur. Böylece bedeniyle birlikte yok olup gitmekten kurtulur. Allah katından kendisine manevî ikramlar sunulur. Böylece yaptığı fiil, İslâm ve insanlığın maddî ve manen kurtuluşu adına evrensel bir çerçeveye kavuşturulmaktadır. Bir başka deyişle cahiliyede bireysel hırs ve çıkarlar adına gösterilen bu çaba toplumsalın hizmetine girerek kolektif şuur dönüşmesi şeklinde ifade edebilir.

Kur'ân'ın öncelikli hedefinin tevhit olduğu belirtilmişti.³⁰ Allah'a iman öncelikle câhiliye Araplarının Allah dışındaki varlıklara itaatini reddetmektir. Tek bir Allah'a inanarak tevhide ulaşmış olacaktır. Bu çerçevede akla gelen bir başka kavram câhiliyede “gelmek” manasında kullanılan vahiydir. Vahiy, Allah'ın insanları hidayete iletmek için peygamberimiz aracılığıyla tebliğ ettiği mesajları ifade eden bir kavramsallaştırmaya dönüşmüştür. Necm suresinde vahiy, hidayet kavramlarıyla ilişkilendirilerek kişinin doğru bir imanla kesin bilgiye dayanmayan ve kişisel hırs ve çıkarların hâkimiyetindeki yanlış inanışlardan

28 Âdem Apak, *Kur'ân'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu* (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2017), 139.

29 Apak, *Kur'ân'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu*, 140.

30 Apak, *Kur'ân'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu*, 277.

kurtuluşu simgelemektedir.³¹

Birr, sâlih, cesaret gibi kavramlar da kişisel ya da toplumsal tatminle sınırlı bir iyilik tanımından çıkarak Allah rızası, din gibi yüce değerler adına başkalarına iyilik yapmayı ifade eden bir çerçeveye kavuşturmuştur. Takva, câhiliyede korkmak anlamında insanın hayatta kalması için gerekli temel içgüdülerden birini ifade ederken İslâm “takvayı Allah’la ilişkilendirerek “Allah’tan sakınmak” Allah karşısındaki hassasiyeti ve “sorumluluk bilinci” anlamında yüksek bir değer kazandırmıştır. Bu kelime gelenekte dini hassasiyetleri yüksek olanları ifade etmek için kullanılır olmuştur. Son zamanlarda ise dinin şeriat, ritüel boyutuna uyarken öz ve ahlaki boyutuyla ilişkisi üzerine yeterince düşünmeyen kesimleri ifade için kullanılır olmuştur. Dinin toplumsal açıdan sahip olduğu meşruiyeti, yoğun sembollerle yeniden kuran takva, toplumdaki ayırt ediciliği yüksek bir gösterge olduğu için toplumda saygın bir statü olarak algılanmaktadır. Günümüzde ise şekilsellik, tüketim, gösteriş gibi modern değer ölçütlerine teslim olarak giyilip/ takılıp kolayca çıkarılır bir imaja dönüşmüştür. Kavramların değişen anlamları ve günlük kullanımları üzerine yeniden düşünme konusunda da pragmatik dikkate alınması gereken bir yaklaşımdır.

Yine câhiliyede gayret anlamında dünyevî gayeler adına kullanılan cihat, İslâm’da “Allah yolunda çaba sarf etmek” manasında maddî ve manevî tüm gayretler için kullanılmaktadır. Cihadın “cehd” gibi anlamları da içerisine alan geniş çerçevesi, kategorik bir savaşla özdeşleştirilerek anlamı daraltılmıştır. Müslümanların günümüzde de fiili anlamda saldırıya maruz kaldıklarında kendilerini savunmak adına başvurdukları bu yöntemi cihat şeklinde meşrulaştırmaları, İslâm’ın Batı’nın kurgusuna uygun şiddetle ilişkilendirilmesine neden olmaktadır. Cihad, olumsuz bir imaj içerisinde araçsallaştırıldığı için bugün cihadın nefisle mücadele gibi manevî gücüne dikkat çekme yönünde bir duyarlılık söz konusu olmuştur.

“Mesaj ve işaret” anlamına gelen âyet, Allah’ın varlığına ilişkin bir delil ifadesine dönüşmüştür. Gayb, belirsizlikten “insan idrakini aşan” varlıklar ve ahirete imana tebdil olmuştur. Kitab, herhangi bir yazılı kaynak olmaktan çıkıp son ilahî mesajın adına “İlahî kelâm” dönüşmüştür. Dürtüleri ifade eden nefis insanın beden ve “benliği”; azgınlık anlamına gelen tağut, batılın temsilcilerini ifadeye (şeytani güçler) dönüşmüştür.

Kur’ân câhiliyede maddî manevî güce sahip olması açısından kendini yetkin sayan insanın var olan imkânlarını diğerlerini sömürmek ve aşağılamak için kullanmasını eleştirerek (istiğna) insanı mutlak otorite Allah’ın egemenliğinde zaaf ve eksikleriyle (aciz) tanımlamaktadır. Vekil ismi yetersizliği nedeniyle

31 en-Necm 53/23.

sonsuz egemenlik sahibi Allah'a dayanmayı ifade eden bir kavramsallaştırılmaya dönüştürülmüştür.

Görüldüğü üzere Kur'ân, insanın evrensel özellikleri ve Arap toplumun câhiliyede değer olarak uygulayageldiği adetlere Allah, din gibi yüksel ideallerle ilişkilendirerek anlamlandırmış böylece yeni İslam toplumu için şekillenmesinde bu kavramlar aksiyoner bir rol üstlenmiştir.

2.1.1. İnanca Yönelik Kavramlar

Tevhit, birleştiren yönü itibarıyla varlığa bakışta kazandırdığı o bütünlük ve düzen algısıyla dikkat çekmektedir. Câhiliyenin Allah dışında rububiyete ortak ettiği pek çok ilaha karşılık (Kaosun karşısında birlik) İslâm, varlığa bakışta kazandırdığı o bütünlük ve düzen algısı sayesinde inananları tevhit kavramı altında aynı doğrultuda birleştirmektedir.³²

Resul, gönderilen anlamında iken İslâm Resul'ü hidayete çağıran Peygamber'e inanmayı ve O'nun getirdiği hükümlere kayıtsız itaati öngören bir kavramsallaştırmaya dönüştürmüştür. Yine Câhiliyede ahiret inancının olmaması, İslâm'ın temel esası haline getirildiği görülmektedir. Kur'ân'da Allah'a imanla çoğu kez bir arada anılan ahirete iman ile hayatın bu dünyayla sınırlı olmadığı ifade edilmekte, insanın öldükten sonra diriltileceğini ve dünyada yaptıklarından hesaba çekilerek buna uygun şekilde yaşadığı takdirde cennet ve cehenneme gideceğine vadedilmektedir. Câhiliyede ahiret anlayışı olmadığı için insanların hırsları uğruna diğer insanların hukukuna saldırdıkları ve güçlünün diğerini ezdiği bir sistem söz konusuydu. İşte yeni bu ıstılâhla kelime anlamı olan ölümle ilişkili olan “son” anlamı, Kur'ân'la yeni bir başlangıca dönüşmekteydi. Kur'ân'da zamanla ilişkilendirilen “saat, yevm”in literal anlamından farklı ahirete karşılık kullanıldığı görülmektedir.³³

2.1.2. İbadete Yönelik Kavramlar

“Dua etmek, ibadet etmek, bağışlanma dilemek, yalvarmak” mânâlarındaki Arapça salât kelimesinin (çoğulu salavât) karşılığı olarak Türkçe'ye geçen namaz, İslâm'da Allah'a kulluğun göstergesi olan ritüel bir form şeklinde ıstılâhı bir

32 Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l- Arab*, nşr. Abdullah Ali el-Kebîr (Kahire: Dârü'l-Maârif, ts.), “VHD”, 3/450.

33 Mehmet Soysaldı, *Kur'ân Semantiği Açısından İnançla İlgili Temel Kavramlar* (İzmir: Çağlayan Yayınları, 1997), 152.

kelimeye dönmüştür.³⁴ Zekât, literal olarak “temizlik” anlamında kullanılırken İslâm’da zekât malın 1/40’ının ihtiyaç sahibi insanlarla paylaşılmasını ifade eden bir ibadet şeklinde bir değer kazanmıştır.³⁵ Günümüzde seküler içerikli semantik bir takım yorumlarla zekât şekli bir çerçeveye sahip bir ibadet olmaktan çıkarılmaya çalışılmaktadır. Nitekim Esed, zekâtı bazen “karşılıksız yardım”, bazen de “arındırıcı (mali) yükümlülük” olarak karşılamaktadır.³⁶

2.1.3. Hiyerarşik Açıdan Sınıflandırılan Kavramlar

Kur’ân, kendine ait bir terminoloji oluştururken kavramları kendi içinde hiyerarşik bir sınıflandırmaya tabi tutmaktadır.

2.1.3.1. Kur’ân okuma biçimleri

Kur’ân, kendisiyle kurulacak iletişime ilişkin şöyle bir hiyerarşi öngörmektedir. Öncelikle Kur’ân okunduğu zaman O’nu vakarla dinlemek gereklidir.

“Kur’ân okunduğu zaman ona kulak verin, sesinizi kesip dinleyin ki Allah’ın esirgemesiyle kuşatulasınız.”³⁷

Kur’ân, üzerinde derinlikli düşünülerek tertil üzere okunmayı vazedir:

“Ya da sonra kalkar ve **ağır ağır (tertil)** duyarak Kur’ân’ı okur.”³⁸

Kur’ân Müslümanların O’nu anlayıp yaşamına geçirmeleri için tedricen indirilmiştir.

“Ve onu insanlara **yavaş yavaş(muksin)** okuyasın diye bir okuma olarak bölüm ayırdık ve onu **parça parça (tenzilâ)** indirdik.”³⁹

Kur’ân, tedricen, peyderpey indiği için Kur’ân’ın da herkesin istidadına uygun kolayına gelen şekilde ağır ağır okunması tavsiye edilmektedir.⁴⁰

34 Dilbilim içerisinde ele alınan benzer konularda din dilindeki kavramların (namaz) semantik katmanlarına ilişkin bir analiz için Bkz, Mehmet Soysaldı, “Kur’ân Semantiği Açısından Salat Kavramı”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1, (1996), 1-20.

35 Gökkır, *Kur’ân Dilinin Sosyo-Kültürel Bağlamı*, 21.

36 Muhammed Esed, *Kur’ân Mesajı Meâl-Tefsir* (İstanbul: İşaret Yayınları, 2002), 364.

37 *Kur’ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, el-A’raf 7/ 204: el-Fussilet 41/26.

38 el-Müzzemmil 73/4.

39 el- İsra 17/ 106

40 Ejder Okumuş, *Kur’ân’da Kur’ân* (İstanbul: Dünya Yayınları, 1994), 31.

“Kur'an'ın kolayca okuyabileceğiniz kadarın (teyessera)ı okuyun.”⁴¹

“Kitap, Peygamber'den bağımsız ve kopuk ele alınamaz. Kitabın metnini anlamının yolu, onun ilk muhatabı, ilk uygulayıcısı ve ilk tebliğcisini anlamaktan geçer.”⁴²

Bu anlamda Kur'an'la ilişki, düzey ve kapsamına göre şöyle sıralanabilir: Telaffuz (tilavet) anlama (kıraat), sindire sindire okuma.⁴³ (tertil) Kur'an'ın geleneksel ve yaygın okuma biçimi olan tilavet Kur'an'ın yüzünden okunup takip edilmesini ifade etmektedir. Öte yandan kıraat, daha entelektüel bir okuma anlamına gelmektedir.

2.1.3.2. İnsani olgunluğa yükseliş basamakları (nefis mertebeleri)

Nefs; hayvanlarla ortak yönümüz olarak temel ihtiyaçların karşılanması noktasında şiddetli arzuyu ifade etmektedir. Psikolojide ilkel benlik olarak nitelendirilen nefsin insan sıfatına kavuşabilmesi için varlıklara duyarlı olacağı (süper ego) bir eğitimden geçmesi gereklidir. İnsana kötülüğü vazeden nefsin Kur'an'da farklı karşılıklara sahip olduğu görülmektedir. Kötülüğü emretme (nefs-i emmâre)⁴⁴ yapılan kötülüğü kınama (Nefs levvâme)⁴⁵ ve itminana/huzura erme (Nefs-i mutmainne)⁴⁶ şeklinde manevi yükselişe işaret etmektedir.

2.1.3.3. Aralarında nüans olan kelimeler

Medeniyetin başlangıcını söz (logos) a dek götürecek olursak

Aşağıda aralarında nüansların olduğu sözlerden birkaçı yer almaktadır.⁴⁷

“Güzel söz (kavlün ma'rûf) ve bağışlama, arkasından incitme gelen sadakadan daha iyidir. Allah zengindir, acelesi de yoktur.”⁴⁸

“Vaktiyle biz, İsrailoğullarından: Yalnızca Allah'a kulluk edeceksiniz, ana-babaya, yakın akrabaya, yetimlere, yoksullara iyilik edeceksiniz diye söz almış ve «İnsanlara güzel söz söyleyin (kûlû linnâsi husnâ), namazı kılın, zekâtı

41 Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri, el-Müzzemmil 73/20.

42 Okumuş, Kur'an'da Kur'an, 35.

43 Okumuş, Kur'an'da Kur'an, 43.

44 Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri, el-Yûsuf 12/53.

45 el-Kıyâme 75/2.

46 el-Fecr 89/27-28.

47 Ülfet Görgülü, “Kur'an'ı Kerim'de Söz”, Kur'an'ın Anlam Dünyası (Ankara: DİB Yayınları, 2021).

48 Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri, El-Bakara 2/263.

verin» diye de emretmiştik.”⁴⁹

“Ona (Firavun’a) **yumuşak söz (kavli leyyin)** söyleyin. Belki o, aklını başına alır veya korkar.”⁵⁰ Bunun dışında kavli meysura, kavli tayyib, kavlen beliğa, kavlen sedida şeklinde aralarında nüans olan sözle ilişkili kavramlardan da söz edilebilir.⁵¹

Kavramlar arasında farklılıklar olmasına rağmen Kur’ân’da bu kullanımların her birine yer verilmesi, o dinin hangi kavramlara önem verdiği ve toplumun inşasında ne tür değerleri esas aldığına dair ciddi bir veri oluşturmaktadır. Bu açıdan Kur’ân’da güzel söz, iyilik, yardım gibi aynı olguyu karşılayan eş anlamlı pek çok kelimenin bulunması, İslam toplumunun merhamet, iyilik gibi değerlere verdiği önemi göstermektedir.

Kur’ân’da aralarında çeşitli nüansların olduğu “yardım” kavramı da yer almaktadır.

Bunlardan birkaçı; Allah rızâsı için yapılan infak, kendisi ihtiyaç halinde iken bile kişinin elindeki imkânı başkasına sunma anlamında îsâr, ihtiyaç sahiplerini doyurma anlamında it’am, vermek anlamında ise ‘a’ta’dır.⁵²

3. KUR’ÂN’DA YER ALAN TOPLUMSAL İLİŞKİLERİN PRAGMATİK YAKLAŞIMLA ORTAYA KONULMASINA ÖRNEKLER

Teslim olma, “boyun eğme” manasında bir kullanıma sahip “seleme” kökü İslam şeklinde Hz. Muhammed’e vahiy yoluyla bildirilen İslâm dininin adına dönüşmüştür. Kur’ân’ın kendisi de kavramlara yüklenen yeni manalar üzerinden İslâm’ın kendine özgü nasıl yeni bir terminoloji ortaya koyduğuna dikkat çekmektedir.⁵³

Aşağıda, sadece teslimiyeti sözlü olarak söylemenin yetmediği, Kur’ân’ın koyduğu yeni ıstılâhla (İslam)’ın kişiye getirdiği yeni yükümlülüklerle dikkat çekmektedir.

49 el-Bakara 2/83.

50 et-Taha 20/44.

51 Bk. Zakir Demir, “Kur’ân’ın Bütünlüğünde Kullanılan Kavli/Söz Terkiplerinin Mâhiyeti ve Bunların Kutsal Kitab’a Arzı”, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 22/2 (Aralık 2022), 911-936. <https://doi.org/10.33420/marife.1180516>.

52 Ayrıntılı bilgi için Bkz. Mürşide Gültekin- Zeynep Özcan, “Kur’ân Ayetleri Bağlamında Bir Değer Tahlihi: Yardımseverlik”, *Mütalaa* 1/2 (Aralık 2021), 181-206. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2284020>.

53 *Kur’ân Yolu Tefsiri*, el- Hucurât 49/14-18.

“Bedeviler, “İman ettik” dediler. Şunu söyle: “Henüz iman gönüllerinize yerleşmediğine göre, sadece boyun eğdiniz. Bununla beraber Allah’a ve Resulüne itaat ederseniz yaptığımız hiçbir şeyi boşa çıkarmaz; Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.”⁵⁴

Müslüman kimliğin inşasında İslâm öncesi dinlerden ayrışma belli semboller üzerinden gerçekleşmiştir. Müslümanlar namaz için uzun süre Yahudiliğin de kutsal kabul ettiği Kudüs’e yönelirken kıblenin değişimi emrinin gelişile yüzlerini Mescid-i Aksa’dan Mescid-i Haram (Kâbe’ye) çevirmişlerdir.⁵⁵ “Kible” gibi şiarlarla bundan böyle doğruluk ve adaletin hamiliğini üstlenecek olanların Müslümanlar olduğu ifade edilmiştir. Görüldüğü üzere mekânlar üzerinden gerçekleştirilen bu türden tasarruflarla yeni göstergeler (şiar) yaratılarak Müslüman kimlik aidiyeti oluşturulmaktadır.

Kavramlar üzerinden kimin içeriye alınacağı/dışarı bırakılacağı ortaya konulmaktadır. “İçinde olmak” anlamındaki *kâfir* terimi İslâm’la birlikte “hakikati inkâr eden” veya “hakikati inkâra şartlanmış olarak Hz. Muhammed’in getirdiği vahyi tanımayanları ifade eden bir kimliğe dönüşmüştür. Günümüzde *kâfir* semantik olarak “gerçekliği örten” manasından hareketle sadece Tanrı’yı ve O’nun bir bütün olarak teolojisini inkârla sınırlı kalmamakta, Tanrı’nın yarattığı varlık, eşya ve evrene dair tek tek varlıklarının inkârını ifade eden büyük bir zulme karşılık gelmektedir. “Kâfir” kelimesi anlam genişlemesine uğramıştır. Kavramın Mekke ve Medine’de farklı şekillerde kullanımı, zaman ve mekânın sosyolojisi hakkında fikir vermektedir.⁵⁶ Örneğin, savaştan söz eden âyetler Medenî’dir. Nebi ve hanif, İslâm ve muslim, küffar, muhacirun ve ensar kelimelerinin ise Medine dönemine has olduğu ileri sürülmektedir.⁵⁷

Müslüman çerçeveye dâhil edilen hanif ise Arapça, İbrânîce, Süryânîce veya Habeşçe bir kökenden gelmekte fakat bu dillerde “sapkın, yaygın otoriteye aykırı” davrananları tanımlamak için kullanılmaktadır. Bu anlamda hanif toplumun pagan anlayışına karşı çıkan tevhid dinine inananları ifade etmektedir. Müslüman müelliflerden Mesudi hanifin “meyletmek anlamında Hz. İbrahim’in putperestlerden yüz çevirişini ifade ettiğini belirtir.⁵⁸ Hanif, Hz. İbrahim’den

54 el-Hucurât 49/14.

55 el-Bakara 2/144

56 Toshiko İzutsu. *Kur'an'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş (Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1975), 18-19.

57 W. Montgomery Watt, *Kur'an'a Giriş*, çev. Süleyman Kalkan (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000), 139.

58 Ebu'l-Hşsen b. Hüseyin, el-Mesudî, “Murücu’z-Zeheb ve Meadmu’l-Cevher”, *et-Tenbih ve 'i-İşraf*, I/II, (1948).

İtibaren “dalâletten istikamete, diğer dinlerden hak dine dönmek “batıl olan her şeyden yüz çevirenleri” temsil etmektedir.⁵⁹

“Ensar” da mekân ve onun etrafında şekillenen toplumsal ilişkileri üzerinde gösteren bir işaretçidir. “Yardım etmek” manasındaki bu kavram Peygamberimizin Medine’ye hicretiyle kendisi ve beraberindekilere (muhaçir) yurtlarını açan ve koruyan Medine’deki Evs ve Hazreç kabilelerini ifade eden bir kavramsallaştırmaya dönüşmüştür. “Göç eden” manasındaki muhaçirler Peygamberle beraber hicret edenleri ifade etmektedir. Peygamber, Ensarla muhaçir arasında bir kardeşlik tesis ederek ortak bir hukuk oluşturmuştur. Köleleri özgürlüklerine kavuşturmak, yetimi ve yoksulu doyurmak gibi o dönemin ciddi sorunlarına çözüm getirmiştir.⁶⁰

4. KUR’ÂN’DAKİ GELENEKSEL KAVRAMSALLAŞTIRMALARA PRAGMATİK AÇIDAN YAKLAŞILMASI

Kur’ân, dil ve edebiyatın zirvesinde olan Arap toplumuna indiği için içeriği de mutahaplarını eserlerini geride bırakan, onlara meydan okuyan etkileyici bir üslup, eşsiz bir icaz ve belağâta sahip olarak indirilmiştir.

Hadis megazi kitaplarında rivayetlerle âyetler arasında ilişki kurma, Müslümanların başından beri kronolojik bir açıklama çabası içinde olduklarını göstermektedir. Fakat modern anlamda Kur’ân’ın tamamının tarihlendirilmesine yönelik bir çaba söz konusu olmamış, nüzûl sebebi olan âyetlerle sınırlı kalmıştır.⁶¹ Aslı itibarıyla Kur’ân tedrici bir şekilde inişi nedeniyle olgu- nas ilişkisi gözetilmiştir. Kutsal metinleri üzerindeki otoritelerden arındırarak metin yazarının yazma süreçlerinden çoğulcu anlamlar çıkarırken Kitab-ı Mukaddes’in beşerî kaynaklı olduğu ve ortaya çıktığı toplumla ilişkisi gözden kaçırılmamalıdır. Kur’ân’ın yorumunda hermenötikten yararlanırken O’nun salt tarihsel bir metne dönüşme tehlikesine dair ihtiyatlı olunmalıdır.⁶² Ulumu’l-Kur’ân içinde ele alınan esbâbu’n-nüzûl, Mekkî-medenî, nesh, peygambere yönelik doğrudan sorular (yes’elûneke⁶³, yesteffinûneke⁶⁴) bu kapsamda değerlendirilmektedir.⁶⁵

59 Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, nşr. Abdülbaki Güneş- Mehmet Yolcu (İstanbul: Hikmet Yurdu Yayınevi, 2008), “hıf”.

60 Fikret Karaman vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü* (İstanbul: DİB Yayınları, 2009), 134.

61 Özsoy, “*Kur’ân ve Tarihsellik Yazıları*”.

62 Şehmus Demir, *Kur’ân’ın Yeniden Yorumlanması* (İstanbul: İnsan Yayınevi, 2012), 155.

63 Yes’elûneke şeklinde peygambere doğrudan yöneltilen sorular, 15 yerde geçmektedir. Bkz. Esra Gözeler, *Kur’ân Ayetlerinin Tarihlendirilmesi* (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2016), 49.

64 Kur’ân Yolu Tefsiri. en-Nisâ 4/127.

65 Ebu Zeyd, *Dinsel Söylemin Eleştirisi*, 36-38.

Nesh: Modern dönemde geleneksel kaynakların sorunsallaştırması, onların ortaya koyduğu kavramların da sorgulanmasına neden olmuştur. Tefsir usulüne ait istilâhlardan biri olarak nesh, Kur'an 'da bir hükmün diğerini iptal etmesi manasında kullanılmaktadır.⁶⁶

“İptal ettiğimiz ya da unutturduğumuz bir ayet/gösterge yerine ondan daha iyisini ya da dengini getiririz.”⁶⁷

Günümüzde nesh eden (nâsîh) ve nesh edilen (mensuh) şeklinde birbirine muarız görünen iki hükmün Kur'an'da bir arada yer alıyor oluşu, âyetlerin aralarındaki anlamlı bütünlüğe ilişkin bir çelişki olduğu izlenimi yaratmaktadır. Bu nedenle neshe literal anlamı “değişim”den hareketle Kur'an'ın süreklilik ve devinimi teşvik ettiği anlamı verilmektedir. Dolayısıyla hükümlerin iptali manasında bir neshten bahsedilemeyeceği, neshin değişen zaman ve topluma uygun olarak Kur'an'ın yorumlanmasını ifade ettiği ileri sürülmektedir.⁶⁸ Bu nedenle neshe konu olan âyetlerin vahyin tedrici şekilde ilerleyişini takibe imkân vererek bir yöntem önerisi sunduğu ileri sürülmektedir. Böylece nesh ile doğrudan hükmün iptalinden söz etmek yerine iki hükümden şartlara bağlı olarak bir hükmü tercih etme şeklinde değişen bir anlayıştan söz edilmeye başlanmıştır. Esed, neshe konu olan âyetlerin metinden tamamen mi çıkarıldığı yoksa hükmün önce geleni iptal mi ettiği konusunda uzlaşma olmamasından hareketle neshi reddetmektedir. Kur'an'da yer alan neshin Kur'an'ın gelişiyile geçmiş kitaplarının hükmünün kalmadığının ifadesi olduğunu ileri sürmektedir.⁶⁹

4.1. Müteşabih âyetler

Kur'an'da Allah'ın sıfatları, cennet ve cehennem tasviri gibi aydınlatılmaya muhtaç olan kapalı anlatımları ifade eder. Müteşabih, benzerlik anlamına gelmektedir. Dünyaya ilişkin bildiklerimizden hareketle gayba dair alana ilişkin tasavvurun oluşmasına katkı sağlamaktadır.⁷⁰ Buna göre dünya, asıllarıyla tanışılacak olan ahiretin bir nüvesidir. Müteşabih âyetler, Kur'an'ın inmiş olduğu Arap toplumunun yaşadığı coğrafya ve kültürle doğrudan ilişkili olup o toplumun dünyayı kavrayış ve varlığı anlamlandırmasına çarpıcı bir çerçeve sunmaktadır. Mecazî deyimlerin de yer aldığı bu anlatımlar, dilin imkânlarını göstermekle

66 Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, nşr. Abdullah Ali el-Kebîr (Kahire: Dârü'l-Maârif, ts.), “Nesh” md.

67 el-Bakara 2/106.

68 Şaban Ali Düzgün, *Allah, Tabiat ve Tarih* (Ankara: Lotus Yayınları, 2005), 215.

69 *Kur'an Mesajı Meâl-Tefsir*, 30-31.

70 Tuğba Günel, *Müteşabih Kavramının Kelam Literatüründeki Anlam ve Değeri* (Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 76.

beraber sadece o toplumda yaşayanlar anlamlı bir kod sistemini ifade etmektedir. Bu anlamda müteşabih kavramların arkeolojisine inip toplumsal yaşama dair derin analizlerin yapılacağı bir kazı alanını ihtiva etmektedir. Örneğin, Kur'ân'ın cennete dair tasvirlerinde Araplara yabancı yeşil bir doğa resmedilmektedir. Çünkü Kur'ân'ın inzal olduğu Arap yarımadasında çöllerden oluşan kurak bir arazide yaşayan Araplar için kurtuluş, bu zorlu şartların tam karşısı yeşil bir doğaya kavuşmaktır.⁷¹ Bu nedenle dünyada Allah'ın rızası doğrultusunda yaşamaları halinde inananlara yeryüzünde var olan doğanın benzeri (müteşabih) hayalini kurdukları cennetle ödüllendirileceklerdi. Müslümanlara cennet konusunda vadedilenlere bakıldığında dünyevî zevklerle paralellik arz ettiği görülmektedir. “Nefsânî arzulara, (özellikle) kadınlara, oğullara, yığın biriktirilmiş altın ve gümüşe, soylu atlara, sağmal hayvanlara ve ekinlere düşkünlük.”⁷² şeklinde Arap toplumunun sahip olmak istediği maddî kaynaklar zikredilirken cennet de dünyadakilerin bir nüvesi olarak huri, köşk, bağ ve bahçe gibi varlıklarla ilgi çekici bir yer olarak inananlara sunulmaktadır.

4.2. Hadler

Kur'ân İslâm toplumunun inşasına katkı sağlayacak değerleri ahlâki bir çerçevede öncelikle dile getirmiştir. Bu çerçeveye aykırı davrananlara yönelik hukuki açıdan caydırıcı cezalar (hadler) öngörmüştür. Adaletin tesisi noktasında o günkü Arap toplumunun sosyolojisine uygun sınırlamalar getirmiştir. Hadlere ilişkin şu başlıklardan söz edilebilir: Kısas ve diyet cezası, şarap içme ve sarhoşluk için öngörülen ceza, aklı, zina ve kazf suçlarına uygulanacak cezalar; ırzı, hırsızlık suçuna verilecek ceza, irtidadın cezalandırılması din, eşkıyalık ve bağı suçları için öngörülen cezalar, Kur'ân'ın inzal olduğu toplumsal gerçeklikle ilişkili olduğundan o dönemin sosyolojisi hakkında bilgi edinilebilmektedir.

Bedensel cezalar, bugünün dünyasında vahşetle ilişkilendirilmektedir. Fakat o günün gerçekliği içinde değerlendirildiğinde bu cezaların Kur'ân'ın indirildiği dönemden bağımsız olmadığı anlaşılır. Kur'ân'la diğer toplumlar arasındaki uygulamalar kıyaslandığında Kur'ân'ın kadın, köle gibi dezavantajlı gruplara miras, boşanma gibi konularda verdiği geniş haklar, toplumun ıslahı konusundaki adımların ne denli büyük olduğu anlaşılır. Kur'ân'ın toplumsal hak ve sorumluluklar konusunda açtığı yol, Müslümanlara içinde bulunduğumuz gerçekliğin bilincinde olarak iyileştirmeler yapma sorumluluğu yükleyor.

71 Mustafa Öztürk, “Kur'ân'ın ‘Cennet’ Betimlemelerinde Yerel ve Tarihsel Motifler”, *İslamiyat* 1/1 (2001), 145-162.

72 *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, el-Âli İmran 3/14.

4.3. Kur'ân'ın Sosyal Gerçeklikle İlişkili Şekilde Anlaşılmasına Katkı Sağlayan Kelimelerin Pragmatik Açından Ele Alınması

Arapçada “nahv” olarak nitelendirilen cümlenin öğeleri, mekân, zaman, şahıs gibi kavramların cümlede fonksiyonlarına uygun olarak sıralanışı ve ilgili olduğu konumun doğrudan harekeye yansıtılması nedeniyle dilbilimi için ayrı bir hususiyet taşımaktadır. Arapçada kelimeler; isim, fiil, harf olarak sınıflandırılır. Özellikle isim bilinen işaret edip şahıs, zaman ya da mekânı doğrudan takibe imkân verdiği için pragmatik açıdan toplumsal ilişkilerin izlenmesi daha mümkün olmaktadır. İsmi kendiliğinden ya da birtakım eklerle belirli bir varlık, nesneye dönüştürüldüğü marife hali, toplumsal süreçlerin izlenmesine olanak sağlamaktadır.⁷³

4.3.1. El takısı

Kur'ân'da el takılı kelimeler, doğrudan o günün nüzûl ortamına şahitlik etmiş olan muhataplarına hitap eden ve ancak onların anlamlandırabileceği bir toplumsal içeriğe sahiptir. El takısı, kelimeyi herhangi bir varlık olmaktan çıkararak ilgili bağlamda muhatapları için anlamlı/bilinen bir varlığa dönüşmektedir. Öncelikle Allah'ın kendisinin diğer ilahlardan farklılığını ve teklîğini belirten “el takısı”nı ilah kelimesinin başına aldığı görülmektedir.

Aynı şekilde “el-beled”, Kur'ân'ın inmiş olduğu belde (şehir) olan Mekke'yi ifade etmektedir. Hitap, Kur'ân'ın indirildiği o günkü Arap toplumuna yönelik olduğu için o günün Mekke halkı bu ifadeden Mekke'nin kastedildiğini anlamaktadır. Böylece “el” takısı sosyolojik gerçekliğe işaret eden bir göstergeye dönüşmektedir: “el-beyyine”, Kur'ân; herhangi bir günü çağrıştıran “yevm” el takısıyla ahirete karşılık gelen bir kavramsallaştırmaya dönüşmüştür. El-yevm; herhangi bir saat, olayken el takısıyla kıyâmeti çağrıştıran özel bir ân'a dönüşmüştür. Ayrıca buna benzer diğer kullanımlar şöyledir: “es-sâ'a, el-vâkıa kıyamet.”⁷⁴

4.3.2 Zamir

İsmi yerini tutan kavramlar, bağlamla birlikte anlam kazanmaktadır. Öncesinde isim açıkça zikredildikten sonra onun yerini alan zamirle devam edilmektedir. Zamir, doğrudan muhataplara yöneliktir. Nitekim “Kur'ân doğrudan Peygambere

73 Karwan Hama Baqî Abdulkarim, *Kur'ân Söyleminde Pragmatik Söylem Boyutları (Yusuf Suresi Örneği)* (İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 39-94.

74 Muhammed Fuad Abdülbâkî, *el-Mu'cemu'l-Mufehres li elfâzi'l-Kur'ani'l-Kerîm*, nşr. (Kâhire: Dâru'l-Hadis, ts), “kıyâmet”, “âhîr”, “âhîret”, “yevme”, “yevme'izin”, “yevmizin”, “sâ'at”, “şûr”, “haşîr”, “serî”, “şf”.

yönelik bir hitap olduğu için Allah Peygamber'ine "sen" diye hitap etmektedir. Nahnu (biz), çoğul bir kelime olmasına rağmen Allah'a nispetle O'nun iktidarının genişliğini ve gücünün ifadesi olarak belli varlıklarla ilişkili olarak kullanılmaktadır. "*Kur'ân'ı biz indirdik*"⁷⁵.

Diğer din mensuplarıyla ilişkilerin anlatıldığı âyetlerde "hum, entum, entuma" zamirlerinin sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Allah, insanla dil aracılığıyla diyalog kuracağı için bir zamir takdirinde bulunmuştur. Otoritenin geleneksel Arap toplumdaki temsil erkek üzerinden olduğu için zamir eril karakter seçilmiştir. Allah, "hüve (o erkek)" zamiriyle karşılanmıştır.

İşaret sıfatı: Kureyş sûresinde Kâbe açıkça zikredilmeden Kur'ân'ın muhataplarınca bilindiğinin ifadesi olan "hêzê" bu ev kullanılmıştır. Kâbe, dinî ve ticarî merkez olması dolayısıyla Arap toplumunun rızkını kazanarak emniyetli bir şekilde yaşamalarına olanak sağladığı için Allah'a şükretmeleri gerektiğini ifade edilmektedir. "ellezi" bağlacı kullanılmıştır. Hâze'l-beled (şu belde): Kur'ân'ın indiği muhatabın bildiği Mekke'ye işaret etmektedir.⁷⁶

4.3.3 Özel isimler

Kur'ân'da "esmâü'l-hüsna" (Allah'ın isimleri), peygamber, melek, salih kişiler, dil, geçen kadın, erkek isimleri, yer adları, grup-kavim adları, zaman-mekân isimleri, dini terimler, gök cisimleri. Ve kutsal dışı isim, mekân ve zamanlar.

4.3.4 İsim Tamlaması

İsim tamlaması, iki ismin bir araya geldiği tamlamada ikinci isim (muzafun ileyh) belirlidir. Böylece Kur'ân'ın indiği dönemin toplumsal gerçekliğine ulaşabilmektedir. Dinî ve ticarî bir merkez konumundaki Kâbe'ye ev sahipliği yaptığı için Mekke "şehirlerin anası" anlamında "Ümmü'l-Kitab" şeklinde yüceltici bir isim tamlamasıyla karşılanmıştır. Bu isim, ancak o günkü Arap toplumunun verebileceği bir anlamdır. Bu nedenle bu kavrama nasıl anlam verildiği ilgili tefsirlerdeki rivayetlere bakmak suretiyle ortaya konulmalıdır.

4.3.5 İsm-i mevsuller

Kur'ân'da mekân bağlaçları olarak yer alan ism-i mevsuller, kendisinden sonra geldiği mekân hakkında bilgi vermektedir. Kureyş suresinde Kâbe'nin Rabbi'nin kim olduğu "ellezi" ile açıklanmaktadır. Sizi doyuran ve emniyette kılan şeklinde ifade edilmiştir.

75 el- Hier 15/9.

76 el- Beled 90/ 1.

SONUÇ

Modern dönemde kutsal metinleri anlamaya yönelik çabalar, din dışı alanlara da uygulanmıştır. Metinleri kutsal öğelerden arındırarak onları insanî bir inşa olduklarını ortaya koyma amacıyla metinde, o günün gerçekliğine ışık tutacak tarihî, sosyolojik kısacası bilimsel sonuçlara ulaşılmaya çalışılmıştır. Batı'da hermenötik denilen bu çaba dilbilimsel alanda söylembilim şeklinde karşılık bulmaktadır. Son dönemde Kur'ân'la ilişkisi inanç boyutunda olmayan araştırmacıların Kur'ân'ı tarihsel bir meşruiyet kaynağı olarak incelemek ve Kur'ân'ın modern yöntemlerle (pragmatik) anlaşılması noktasında pragmatik giderek önem kazanmaktadır. Kur'ân'da zaman ve mekân açısından nüzül dönemiyle ilişkili kavramlara odaklanarak Kur'ân'ın indiği toplumsal gerçekliğe ışık tutabilmektedir. Pragmatik kavramların arka planındaki sosyoloji ve dışsal dünyayı esas almaktadır. Öyle ki öncelikle sözlü bir iletişimin ürünü olay vahiy, o günkü muhatapların bildiği bir çevreye, onların dünyayı kavrayışına uygun bir dil içinden onlara seslenmektedir. Bu nedenle pragmatikğin zamirler, özel isimler, bağlaçlar şeklindeki kavramsallaştırmalarından yararlanarak Kur'ân'ın indiği ortamı zaman, mekân açısından kavrayarak muhatapları hakkında bilgiler edinilmektedir. Kur'ân, câhiliye Arap toplumunun inanışlarına yönelik eleştiriler ilk planda dikkat çekmektedir. Kur'ân'ın onların bugüne kadar içini boşaltmış/tahrip etmiş olduğu kavramlara değer inşa edici yeni anlamlar yükleyerek bir din dili oluşturmuştur. Bunun yanı sıra sahih inancın pratiğe dönüşmesi için kavramlar bir eylem ifade edecek şekilde formlar (namaz, oruç vb. ibadetler) kazanmıştır. Bir hakikat iddiasını ortaya koymak için yeni bir kavramsal sete ihtiyacı vardır. Bunu oluştururken kimlerin sahih dinin temsilcisi (hak, tevhit, mümin) olarak içeride kimlerin sahih dinin dışında kalacağı (dalalet, batıl, şirk, kâfir vb.) kesin bir şekilde belirlenmiştir. Ben ve öteki şeklinde kurgulanan Müslüman kimliğinin dışında kalan bir diğer grubu Ehl-i Kitap oluşturmaktaydı. Yahudi ve Hristiyanlar konusunda Kur'ân'ın değişen tutumları söz konusu olmakla birlikte Müslümanların üstün olmadığı bir dünyada Avrupa'nın bütününe yayılmış azınlık olarak yaşayan diasporadaki Müslümanların evlilikleri gibi güncel sorular etrafında ötekiye bakış yeniden tashihe muhtaçtır. Bu anlamda Kur'ân'ı kavramlara pragmatikle yaklaşarak arka planındaki sosyolojik gerçekliğe bakış, Arap dilinin çerçevesi içinde verili topluma dair izleri keşfederek Kur'ân'ın bunların yeniden anlamlandırma çabası görülmüş olacaktır. Böylece günümüzde değişen yeni toplumsal gerçekliğe uygun yeni yorum faaliyetlerinin önü daha isabetli şekilde açılacaktır.

Paradigmatik salt teorik değil hayatı dönüştürmeye dönük çağrısı taşımaktadır. Pragmatik dil becerileri, toplumda hayatında gerekli akademik ve sosyal ilişkiler yürütebilmek için gereklidir. Günümüz dünyasının içinden geçtiği

süreçleri yorumlamada Kur'ân'ın çevresiyle kurduğu ilişkiler ve yarattığı anlam dünyasını öğrenme büyük önem taşımaktadır. Ortaya konan bu çabanın filler, Kur'ân'daki karşıt kavramlardan hareketle nasıl bir aksiyon gösterdiğine ilişkin yeni çalışmalarının önünü açmasını diliyorum.

EK BEYAN / DECLARATION

Makalenin tüm süreçlerinde İLSAM'ın araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

In all processes of the article, İLSAM's research and publication ethics principles were followed.

There is no potential conflict of interest in this study.

The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

Abdulkarım, Karwan Hama Baqı. *Kur'ân Söyleminde Pragmatik Söylem Boyutları (Yusuf Suresi Örneği)*. İstanbul Aydın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.

Abdullah Saeed. *Interpreting the Quran*. New York: Routledge Publications, 2006.

Abdülbâkî, Muhammed Fuad. *El-Mu'cemu'l-Mufehres li elfâzi'l-Kur'ani'l-Kerîm*. nşr. Kâhîre: Dâru'l-Hadîs.ts.

Alpyağıl, Recep. *Fark ve Yorum*. İstanbul: İz Yayınevi, 2009.

Apak, Âdem. *Kur'ân'ın Geliş Ortamında Arap Toplumunu*. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2017.

Ay, Mahmut. "Nur Kavramından (24/35) Nur Metafiziğine: Pragmatik Okumalar ve Eleştirisi". *Journal of Islamic Research* 25/2, (2014).

Al Azme, Al Aziz. *İslâmlar ve Moderniteler*. İstanbul: İletişim Yayınevi, 2003.

- Bennâbi, Malek. *The Qur'anic Phenomenon*. Malaysia: Islamic Book Trust, 2010.
- Cuypers, Michel. *The Composition of the Qur'an. Rhetorical Analysis*. London: Bloomsbury, 2015.
- Deliser, Bilal. "Kur'an'ın Anlaşılmasında Bir Yöntem Olarak Üslûbu'l-Kur'an". *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume* 12/27.
- Demir, Şehmus. *Kur'an'ın Yeniden Yorumlanması*. İstanbul: İnsan Yayınevi, 2012.
- Demir, Zakir. "Kur'an'ın Bütünlüğünde Kullanılan Kavı/Söz Terkiplerinin Mâhiyeti ve Bunların Kutsal Kitab'a Arzı". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 22/2 (Aralık 2022), 911-936. <https://doi.org/10.33420/marife.1180516>.
- Düzgün, Şaban Ali. *Allah, Tabiat ve Tarih*. Ankara: Lotus Yayınevi, 2005.
- Ebu Zeyd, Nasr Hamid. *Dinsel Söylemin Eleştirisi*. çev. Fehmi. A. Polat. İstanbul: Kitâbiyat Yayınevi, 2002.
- el-İsfahânî, Râgıb. *el-Müfredât*, nşr. Abdülbaki Güneş- Mehmet Yolcu. İstanbul: Hikmet Yurdu Yayınevi, 2008. "hnf" md.
- El-Mesudî, Ebu'l-Hasen b. Hüseyin. "Murûcu'z-Zeheb ve Meadmu'l-Cevher". *et-Tenbîh ve 'i-İşraf*, I/II, (1948).
- Ernst, Carl W. *How to Read the Qur'an*. Carolina: The University of North Carolina Press, 2011).
- Esed, Muhammed. *Kur'an Mesajı Meal-Tefsir*. İstanbul: İşaret Yayınevi, 2002.
- Gökkır, Necmettin. *Kur'an Dilinin Sosyo-Kültürel Bağlamı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, 2014.
- Görgülü, Ülfet. "Kur'an'ı Kerim'de Söz". *Kur'an'ın Anlam Dünyası*. Ankara: DİB Yayınevi, 2021.
- Gözeler, Esra. *Kur'an Ayetlerinin Tarihlendirilmesi*. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2016.
- Gültekin, Mürşide- Özcan, Zeynep. "Kur'an Ayetleri Bağlamında Bir Değer Tahlili: Yardımseverlik". *Mütalaa* 1/2 (Aralık 2021).
- Günel, Tuğba. *Müteşâbih Kavramının Kelam Literatüründeki Anlam ve Değeri*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.

Hengirmen, Mehmet. *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Engin Yayınları, 1999.

<https://Acikerisim.Dicle.Edu.Tr/Xmloi/Bitstream/Handle/11468/3425/Modern%20d%C3%B6nemde%20Nahivdeki%20yenilik%20hareketleri.Pdf?Sequence=1&İsallowed=Y>.

<https://Dergipark.Org.Tr/En/Download/Article-File/2284020>.

Izutsu, Toshiko. *Ethico-Religious Concepts in the Qur'an*. Canada: M. Gill Queen, 1959.

Izutsu, Toshiko. *Kur'an'da Allah ve İnsan*. ed. Süleyman Ateş. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1975.

İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-'Arab*, nşr. Abdullah Ali el-Kebîr (Kahire: Dârü'l-Maârif, ts.).

Karaman vd., Fikret. *Dini Kavramlar Sözlüğü*. İstanbul: DİB Yayınları, 2009.

Kıran, Ayşe. "Dilbilim. Anlambilim ve Edimbilim". *Turkish Studies* 9/6, 719-729.

Koç, Turan. "Kur'an Dili Açısından Söz-Anlam İlişkisi". *Kur'an ve Dil-Dilbilim ve Hermenötik- Sempozyumu*. Erzurum, 2001.

Kur'an-ı Kerîm Meâli. çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin. Ankara: DİB Yayınları, 2009.

Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri. Ankara: DİB Yayınları, 2014.

Malek Bennâbi. *The Qur'anic Phenomenon*. Malezya: Islamic Book Trust, 2010.

Mattson, Ingrid. *The Story of the Quran. Its History and Place in Muslim Life*. Amerika, Blackwell Publishing, 2008.

Okumuş, Ejder. *Kur'an'da Kur'an*. İstanbul: Dünya Yayınları, 1994.

Özsoy, Ömer. *Kur'an ve Tarihsellik Yazıları*. Ankara, Otto Yayınları, 2015.

Öztürk, Emre. "Neopragmatizm ve (Felsefi) Hermeneutik: Avant-Garde Bir Ortaklık". *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 13/35 (Ağustos 2020).

Öztürk, Mustafa. "Kur'an'ın 'Cennet' Betimlemelerinde Yerel ve Tarihsel Motifler". *İslamiyat* 1/1 (2001).

Paçacı, Mehmet. “Kur'an ve Tarihsellik Tartışması”. *Kur'an'ı Anlamada Tarihsellik Sorunu Sempozyumu*. Bursa: Kurav Yayınları, 1996.

Rippin, Andrew. *Muslims: Their Religious Beliefs and Practices*. London: Routledge, 1993.

Soysaldı, Mehmet. “Kur'an Semantiği Açısından Salat Kavramı”. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1, (1996), 1-20.

Soysaldı, Mehmet. *Kur'an Semantiği Açısından İnançla İlgili Temel Kavramlar*. İzmir: Çağlayan Yayınları, 1997.

Şentürk, Recep. *Açık Medeniyet / Çok Medeniyetli Toplum ve Dünyaya Doğru*. İstanbul: İz Yayınları, 2014.

Watt, W. Montgomery. *Kur'an'a Giriş*. çev. Süleyman Kalkan. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000.

Yılmaz, Selim- Ay, Sultan Arzu. “Bir Fransız Yazını Çevirisinde Dil ve Söylem Çözümlemesi (Emile Zola'yı Anlamak ve Çevirmek)”. *Çeviribilim ve Uygulamaları Dergisi* 25 (Güz 2018).